

Prof. dr hab. inż. architekt Jan Stryk,
Katedra Projektowania Architektonicznego
Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej
grudzień 2022

Recenzja pracy doktorskiej

Nurt ekspresjonistyczny we współczesnej architekturze budynków użyteczności publicznej

wykonanej przez mgr inż. arch. Filipa Zamiatnina

pod kierunkiem promotora prof. dr hab. inż. arch. Niny Juzwy

i promotora pomocniczego dr inż. arch. Tomasza Koniora

sporządzona na zlecenie Wydziału Architektury Politechniki Łódzkiej

W domenie architektury znajdują się przedsięwzięcia ukierunkowane na wywołanie silnych emocji. Równowaga czynników technicznych, estetycznych i użytkowych, której hołdowali Grecy, stanowiąca filar spuścizny sztuki kształtowania przestrzeni, jest w nich zaburzona. Koncepty artystyczne tworzone z potrzeby uzewnętrznienia uczuć oraz w zamiarze wywołania silnej reakcji, towarzyszyły nam przez wieki. Wyjątkowo silnie uzewnętrzniały się na początku XX wieku dając powód do nazwania nurtu nowej sztuki ekspresjonizmem.

Z oczywistych przyczyn ekstrawertyczne emanacje dominują w przestrzeni rzeczywistej tam, gdzie znajdują margines sił i środków kompensujący deficyty racjonalności. Współczesna architektura sięga po środki ekspresjonistyczne (lub nawiązujące do stylistyki ekspresjonistycznej). Trudno rozstrzygnąć, czy czyni to z wewnętrznej potrzeby czy raczej z chęci zwrócenia na siebie uwagi. Cel wyróżnienia się z tłumu jest trudny do osiągnięcia w dobie dominacji globalnej sieci informacyjnej, gwarantującej możliwość uaktualniania referencji w czasie rzeczywistym. Trudno też zawierzyć szczerym intencjom pożytkowania funduszy na czystą ekspresję w kontekście zysków jakie przynieść może inwestorom zwrócenie uwagi.

Pan mgr inż. arch. Filip Zamiatnin dąży w swej pracy do uchwycenia charakterystycznych cech współczesnej emanacji stylu ekspresjonistycznego. Czyni to z pozycji

teoretyka architektury. Porządkuje obserwacje i ustawia je na tle dotychczasowych interpretacji. Dzięki temu praca może stać się przydatna zarówno jako typologia porządkująca dorobek współczesnej architektury gmachów publicznych jak i rozszerzenie dyskursu w obszarze metodyki projektowania.

- Problem pracy, profil badań, wartość naukowa

Oceniana praca ma charakter monograficzny. Sformułowane tezy nie mają charakteru kontrowersyjnego, wymagającego przekonujących dowodów jakościowych czy ilościowych. Autor stara się zbudować kompleksowy obraz zjawiska, które istnieje w praktyce architektonicznej i nie zostało dotychczas ujęte w sposób ścisły i uporządkowany. Przyjęta koncepcja mieści się, zdaniem recenzenta, w granicach wymagań rozprawy doktorskiej i odpowiada specyfice badań historycznej teorii architektury.

Zasadniczym wątkiem pracy jest typologia środków projektowych niosących potencjał myśli ekspresjonistycznej, które bada Autor na racjonalnie wyłonionej próbie przypadków. Właściwe studium zostało poprzedzone trzema rozdziałami porządkującymi tło rozważań. Dzięki dokonany tu analizom udało się stworzyć jasny obraz interpretacji pojęć niezbędnych dla zbadania zjawiska nurtu ekspresjonistycznego. W ujęciu historycznym oraz przez analizę współczesnego dyskursu przedstawił Autor znaczenie relacji formy architektonicznej oraz struktury użytkowo przestrzennej. Wyjaśnił w jaki sposób relacje pomiędzy nimi mogą stać się nośnikiem przekazu emocji. Korzystając z licznych referencji do stanowisk teoretycznych oraz do charakterystycznych projektów i budowli uwypuklił znaczenie poszczególnych składowych języka architektonicznego: (1)semantycznych (geometryczne uwarunkowania działań formotwórczych) (2)syntaktycznych (struktura i znaczenie, układy kompozycyjne, relacje do kontekstu) oraz (3)tektonicznych (materiał, układ konstrukcyjny, relacja do gruntu).

Właściwe studium przypadków dotyczy budynków architektury współczesnej będących emanacją nurtu ekspresjonistycznego, które wybrano łącząc kryteria analizy teoretycznej oraz badania odczuć realnych respondentów. Przesłanki wyłonienia charakterystycznych wskaźników przynależności do nurtu są zdaniem recenzenta przekonujące. Katalog realizacji architektonicznych przedstawiono dzięki nim w formie klarownej taksonomii. Według recenzenta rozprawa ujmuje specyficzne zjawisko architektury nurtu ekspresjonistycznego w sposób kompletny. Wywód przeprowadzono w sposób rzetelny, z konsekwencją właściwą dla pracy naukowej. Dzięki temu rozszerza on dyskurs teoretyczny o nowy wątek. Pozwala ponadto odnieść się do stanowiska Autora, co recenzent czyni w dalszej części.

- Zawartość, konstrukcja wywodu, zagadnienia warsztatu naukowego

Recenzowana praca liczy 148 stron A4 (nie licząc bogatego zbioru ilustracji). Składa się z czterech głównych rozdziałów poprzedzonych wprowadzeniem metodycznym, podsumowanymi wnioskami. W części końcowej zawarto wykazy literatury oraz ilustracji.

Wprowadzenie rozpoczyna się opisem realizacji nowej paryskiej filharmonii, który pozwala Autorowi jasno i przekonująco uzasadnić problem poruszony w pracy. Po tej interpretacji następuje przedstawienie koncepcji metodycznej, tez, tła badań oraz konstrukcji wywodu.

Dwa kolejne rozdziały pozwalają usytuować problem nurtu ekspresjonistycznego w odniesieniu do źródłowego dla tego pojęcia stylu oraz do dorobku współczesności.

Rozdział 2: *Źródła nurtu ekspresjonistycznego* zarysowuje ogólnokulturowe uwarunkowania rozkwitu sztuki ekspresjonistycznej w pierwszych dekadach XX wieku oraz opisuje główne jej nurty. Oprócz tego odnosi się do oddziaływania ekspresjonizmu w okresie powojennym oraz przywołuje wybrane stanowiska teoretyczne dotyczące procesów formotwórczych (również w odniesieniu do potencjału przekazywania emocji)

Rozdział 3: *Współczesny dyskurs o formie ekspresjonistycznej* wprowadza pojęcie „architektury ekstatycznej”, które pozwala Autorowi wyodrębnić grupę conceptów zanurzonych w tradycji ekspresjonistycznej. Znajdujemy tu również interesujący wywód opisujący relację sztuki dekonstruktywistycznej/ ekspresjonistycznej/ ekstatycznej oraz próbę przyporządkowania spektakularnych dzieł architektonicznych do poszczególnych odieni nurtu ekstatycznego.

Rozdział 4: *Uwarunkowania formy architektonicznej* jest uzupełnieniem zarysu odniesień dla badań własnych. Autor uzasadnia tu przyjętą interpretację pojęcia formy architektonicznej, przesłanek jej kształtowania oraz elementów składowych. Uzyskuje dzięki temu schemat wskaźników dla poszukiwania obecności nurtu ekspresjonistycznego w budowlach, które pozna czytelnik w dalszej części pracy.

Rozdział 5: *Badania własne* posłużył Autorowi do zastosowania ukształtowanego wcześniej aparatu interpretacyjnego w zderzeniu z realnymi przypadkami architektury gmachów użyteczności publicznej. Katalog przykładów został zawężony od około stu do 26 projektów poddanych szczegółowemu badaniu, którego rezultat przedstawiono w formie tabelarycznej

Kluczowe znaczenie dla realizacji zamierzeń Doktoranta miało stworzenie ścisłego aparatu analitycznego (rozdziały 2,3,4), wyłonienie reprezentatywnych przykładów (ankieta) a wreszcie stworzenie koncepcji typologicznej (rozdziały 5.4 i 5.5), która porządkuje architektoniczny materiał poprzez analizowanie syntetycznie obrazowanych wskaźników. Przedstawiona konstrukcja logiczna stanowi zdaniem recenzenta wartość pracy. Pozwala na eksplorację poznawczą, a także na formułowanie własnych wniosków opartych na rzetelnie przedstawionych danych. Badania ankietowe oparto na dość

ograniczonej grupie respondentów. Mimo to, uzupełniają one uzasadnienie wyboru próby dokonane przez Autora. Ponieważ opis metodyki ankietowej zawarty w pracy jest skromny (forma pytań, rodzaj materiałów dostarczonych badanym, sposób zbierania wyników itd.) recenzent zwraca się do Autora z prośbą o uzupełnienie tych informacji w trakcie obrony.

- Forma pracy, redakcja, język

Praca przedstawiona do recenzji została przygotowana w formie wydruku, z separacją tekstu i ilustracji. Przyjęta konwencja typograficzna uczytelnia wywód. We fragmentach, gdzie dla lepszego zrozumienia treści konieczne jest posiłkowanie się grafiką, czytelnik znajduje odpowiednie ilustracje w bezpośrednim sąsiedztwie tekstu.

Porządek treści, organizacja przekazu są odpowiednie dla pracy o charakterze naukowym. Recenzent nie znalazł powtórzeń, zakłóceń logicznych i innych niekonsekwencji, które zmuszałyby do cofania się w lekturze lub w inny sposób utrudniały zapoznanie się z treścią. Język pracy jest odpowiedni dla jej charakteru. Usterki typograficzne zdarzają się sporadycznie i nie utrudniają lektury.

Doktorant sprawnie operuje warsztatem wypowiedzi naukowej. Odniesienia literaturowe są prawidłowe. Podano źródła ilustracji. Dla referencji internetowych zamieszczono czas dostępu.

W dążeniu do jeszcze większej doskonałości recenzent rozważyłby złagodzenie pewnych stwierdzeń o charakterze przesądającym (np.: str. 4 od słów „współcześni architekci...” czy wniosek drugi na str. 57) i pozostawienie pewnej sfery niepewności właściwej dla poszukiwań naukowych w domenie nauk humanistycznych i przyrodniczych.

Bibliografia obejmuje 203 pozycje w tym książki, artykuły i źródła internetowe. W tekście znajdujemy liczne odniesienia do pozycji bibliograficznych co świadczy o ich właściwym doborze i odpowiednim zakresie.

Układ metodyczny pracy, język i warsztat naukowy są jej mocną stroną. Recenzent nie znajduje w tej sferze istotnych niedoskonałości.

- Polemika, sugestie rozszerzeń

Rozprawa doktorska Pana Filipa Zamiatnina dotyczy zjawiska, które nie posiada w literaturze okrzepłej interpretacji. Zmusiło to Autora do zbudowanie własnej bazy pojęć i odniesień w stosunku do których wyprowadzono wnioski. Recenzent bardzo docenia tę warstwę pracy. Uważa równocześnie za swą powinność podjęcie polemiki z wybranymi elementami wywodu. Nie należy tej części rozumieć jako podważanie też Autora lecz raczej jako początek dyskursu do którego praca skłania.

Jednym z zaproponowanych instrumentów służących typologii jest określenie formy obiektu architektonicznego poprzez sprecyzowanie cech geometrycznych planu i bryły.

Autor operuje przy tym potocznym znaczeniem określenia *geometria*¹ oraz upraszcza katalog możliwych uporządkowań w tym zakresie. W efekcie uzyskuje trójpodział: geometria kąta prostego / geometria kątów innych / geometria krzywoliniowa.

Nie jest chyba prawdą, że do zaprojektowania budynków architekci wybierają „różne geometrie” (s. 58). Wręcz przeciwnie, wszyscy funkcjonujemy w spójnym systemie reguł geometrii euklidesowej o czym pięknie napisał zakorzeniony w tradycji pitagorejskiej Witruwiusz (cytowany w tym kontekście na s. 31) a później Alberti i kolejni...

Upraszczający podział na geometrię linii krzywej i prostej może prowadzić do trudności z rzeczywistym interpretowaniem intencji twórcy. Zdarzają się bowiem krzywoliniowe struktury oparte na bardzo ścisłych zasadach kompozycyjnych oraz całkowicie ortogonalne konstrukcje wywierające swą skalą / formą / stosunkiem do kontekstu silnie ekspresyjne wrażenia. Przykładem pierwszej jest przywołana przez Autora twórczość Gaudiego ze szczególnym uwzględnieniem barcelońskiej świątyni Świętej Rodziny. Każdy detal tej budowli stanowi efekt studiów algorytmicznych prowadzonych bez użycia komputera o czym pisze w swej książce Mark Burry. Zdaniem recenzenta można by ją było przypisać do obszaru chłodnej emanacji intelektu opartej na żelaznych regułach wynikających z wiedzy teoretycznej i eksperymentu naukowego. Wywołuje być może u odbiorcy emocje, ale raczej w wyniku niecodziennego, różnego od przyzwyczajień efektu wizualnego niż na skutek wybuchu organicznej ekspresji. Odwrotne skojarzenia wiążą się z niekiedy całkowicie ortogonalnymi wizjami awangardy lat 60—tych (Superstudio, Yona Friedman).

Zdaniem recenzenta, myśl ekspresjonistycznej architektury lat początku XX wieku odbiega od stereotypu ukształtowanego głównie w interpretacjach sztuk plastycznych. Wiele w niej namysłu i regularności. Fascynacja strukturami krystalograficznymi ma w sobie pierwiastki pitagorejskie (symetria, bryły platońskie). Jej współczesne odbicie w projekcie Świątyni Opatrzności Bożej Marka Budzyńskiego pozostaje przemyślane w swej prostocie i regularności... Szklanego pawilonu Tauta trudno nie skojarzyć z wieżowcem 30 St Mary Axe Foster&Partners. Ten ostatni jest może niecodzienny w kształcie ale całkowicie algorytmiczny i oparty na regułach.

Recenzent zastanawia się, czy wprowadzenie podziału na formy podporządkowane ścisłym, zaplanowanym regułom geometrycznym i takie, które powstają w wyniku intuicyjnych, spontanicznych działań twórcy nie przyniosłoby pożytku w typologii prezentowanej przez Autora. Panteon, Kościół św. Karola przy czterech fontannach, wiszące dachy Otto i „Ogórek” Fostera choć krzywoliniowe, trafiłyby wtedy do innej kategorii niż Muzeum w Niteroi Niemeyera, kolejka Zahy Hadid i strych Himmelblaua w Wiedniu.

¹ W znaczeniu ścisłym „geometria” jest pewną możliwą aksjomatyką, czyli systemem reguł w których definiujemy figury i dowodzimy twierdzeń; w pracy bywa interpretowana jako zbiór charakterystycznych figur, ich kompozycyjna dyspozycja itp.

Opiniodawca byłby wdzięczny za reakcję na te myśli w trakcie obrony.

- Podsumowanie

Recenzowana praca doktorska porusza fascynujący problem teoretyczny związany powstawaniem niestereotypowych koncepcji budynków i reakcjami odbiorców na pojawienie się ekspresyjnych obiektów w przestrzeni. Zagadnienie to można interpretować w świetle suchych spostrzeżeń badawczych, można także śledzić skutki wywoływane w środowisku, w świadomości odbiorców i w rozwoju myśli architektonicznej

Pan Filip Zamiatnin wykazał wysoki poziom wiedzy teoretycznej, kompetencje w zakresie interpretacji zjawisk architektonicznych, umiejętność dojrzałego wnioskowania oraz prezentacji poglądów. Dobór przypadków i metodyka zastosowana w studium porównawczym pozwala docenić rozprawę nie tylko w warstwie warsztatowej, lecz również jako cenne źródło informacji i punkt wyjścia dla rozwinięcia przez innych badaczy, w kolejnych pracach.

W końcowej części pracy Doktorant stwierdza, że (...) *myśl ekspresjonistyczna, która nie doczekała się w swoim okresie wielu realizacji może wciąż przenikać do umysłów architektów*. Recenzent sądzi, że tak właśnie jest i że dzięki rozwojowi warsztatu projektowego inspiracje te są coraz bogatsze

Podsumowując wcześniejsze argumenty należy stwierdzić, że rozprawa doktorska Pana Filipa Zamiatnina zatytułowana: *Nurt ekspresjonistyczny we współczesnej architekturze budynków użyteczności publicznej* spełnia wymogi opisane w Art. 13 Ustawy o stopniach i tytułach naukowych (...)

Recenzent oceniając pracę wysoko, wnosi o jej dopuszczenie do dalszych kroków w przewodzie. Ponadto ze względu na świeże ujęcie poruszonego w pracy problemu oraz rzetelne badania i wyjątkowo zdyscyplinowany tryb przedstawienia wyników recenzent wnosi o wyróżnienie pracy będąc przekonanym, że może być ona cennym źródłem dla kolejnych badań w tym zakresie.

